

A Szóbeszéd és az Álom bizonytalansága az *Aeneis*ben

Dobos Barna

Az absztrakt fogalmak megszemélyesítései ellentmondásos szerepet játszanak az *Aeneis*ben. Az Alvilág bejáratánál tömegesen vannak jelen: az elbeszélő szerint a Gyász, a Gondok, a Betegségek vagy éppen az Álom (Sopor), a Halál rokona is egyike annak a tíznel is több istenségnek, akik Aeneast rémítik (VI. 273–284). A felsorolásban említett perszifikációk megadják ugyan az alvilágleírás alaphangulatát, ám a cselekményt egyáltalán nem befolyásolják, ártalmatlanságukról a Sibylla világosítja fel a trójai hőst (VI. 290–294). Az *Aeneis* többi énekében kevesebb megszemélyesítésről olvasunk, ám azok annál jelentősebb cselekményalakító erővel bírnak. A IV. énekben a Pletyka istennőjének is megvan a maga szerepe abban, hogy Dido és Aeneas szerelme és közös jövője végül megghiúsul: a trójai hős *fatum*-ának beteljesülését Iuppiter és Mercurius mellett akarva-akaratlanul a *fatum*mal etimológiai rokonságban álló Fama is elősegíti (IV. 173–278).

Fama mellett az Álom (Somnus) is radikálisan befolyásolja az események alakulását.¹ Már a meg nem személyesített álom is több alkalommal fontos szerepet játszik az eposz első énekeiben: elég csupán azt felidézni, hogy Mercurius végül álomban újra megjelenve tudja Aeneast rávenni arra, hogy Karthágóból elhajozzon (IV. 556–570).² A megszemélyesített Somnus az eposz ötödik énekének utolsó je-

lenetében tűnik fel: halálos álmot bocsát Palinurusra, Aeneas kormányosára. Tanulmányomban Fama és Somnus alakjának és szerepének összehasonlító elemzésén keresztül igyekszem árnyalni a szakirodalomban gyakran tárgyalt Palinurus-epizód értelmezését. Az epizód rövid összefoglalását és az ötödik ének néhány korábbi részletével való egybevetését követően a megszemélyesített alakok összehasonlítását végzem el, bevonva az interpretációba realitás és irrealitás dichotómiáját, továbbá a látás, valamint a többi érzékszervi tapasztalat – esetünkben a hallás és a tapintás – közvetítettségének problematikáját, melynek mindkét allegorikus istenalak esetében fontos szerep jut.

A Palinurus-epizód

Az *Aeneis* első felében a trójaiak Aeneas vezetésével a Földközi-tenger korántsem barátságos vizein bolyonganak.

1. kép. Hypnos/Somnus szobrának bronzfeje. Hellénisztikus eredeti római másolata, Kr. e. 350–200 körül. British Museum, London (l. sz. 1868,0606.9)

(forrás: www.britishmuseum.org/research/collection_online)

A tengeri utazás során a kormányos, Palinurus szakértelme és tapasztalata biztosította a flotta biztonságát és a cél elérését, egészen addig a pillanatig természetesen, amíg az istenek ezt jónak látták: a Mediterráneum keleti medencéjének átszelése után egy Iuno parancsára keltett vihar Karthágóba sodorja őket. Aeneas ott mesél Didónak többek között Palinurus szakértelméről és tapasztalatáról is. Elbeszéléséből megtudjuk, hogy a kormányos az éjszaka közepén is felkel, hogy ellenőrizze a tengert, a szeleket, hogy milyen körülmények között és mennyire ismeri a csillagképeket.

*haud segnis strato surgit Palinurus et omnis
explorat ventos atque auribus aera captat;
sidera cuncta notat tacito labentia caelo,
Arcturum pluviasque Hyadas geminosque Triones,
armatumque auro circumspicit Oriona.*

*Fekvő-ágyáról kel föl fűrgén Palinurus
s minden szélre finom füllel fűrkészi fuvásuk;
s látja, hogy' úsznak a csillagok el, szemléli a fényes
Arcturust az esős Hyasokkal, a Medve-ikerpárt
és az arany paizsú Oriont is az ég csendjében.*

Vergilius: *Aeneis* III. 513–517³

Később, az ötödik ének elején tapasztalata és tudása révén meggyőzi Aeneast, hogy Itáliát nem tudják elérni a közelgő vihar miatt:

*magnanime Aenea, non, si mihi Iuppiter auctor
spondeat, hoc sperem Italiam contingere caelo.*

*Hósszívű Aeneas! Bár jót maga Iuppiter állna,
Itáliának e vészben aligha kötünk ki ma partján.*

Aeneis V. 17–18

Érvelését saját tudásának bizonyításával zárja; Aeneas osztja Palinurus aggodalmát és flottájával Szicíliában fog kikötni. Az ötödik ének eseményei nagyrészt itt játszódnak le. Az ének keretét a tengeri utazás adja: az Anchises tiszteletére rendezett halotti játékoknak és a hajók felgyújtásának elbeszélését követően a narrátor az Itáliába vezető végső hajóját leírásával zárja az éneket, melynek során Palinurus a kormánylapáttal együtt a tengerbe zuhan (V. 827–871; a szövegrészt lásd a lapszálon).

Neptunus jóslata után Aeneas kiadja a parancsot az indulásra; a flottát és a vezérhajót, melyen Aeneas is tartózkodik, Palinurus irányítja. A tengeri utazás alatt az éjszaka a hajón éri a trójaiakat, akik mind lepihennek az evezők alatti durva padokra. Egyedül Palinurus van ébren, figyel a csillagokat és az időjárást; próbál kötelességének eleget tenni, mivel a trójaiak élete, köztük Aeneasé is az ő szakértelmén és éberségén múlik. Ekkor ereszkedik le Somnus a hajóra, hogy Palinurus egyik bajtársának, Phorbastnak az alakját magára öltve rábeszélje a kormányost, hogy hagyjon fel a virrasztással és pihenjen le, mivel a nyugodt tenger és a felhőtlen éjszaka ezt mind lehetővé teszi. Palinurus felháborodottan visszautasítja az isten ajánlatát, bár ő csak Phorbast látja maga előtt. Érvelésében Somnus a nyugodt tengerre hivatkozik, ami az éneket nyitó vihart juttathatja az olvasó eszébe. Palinurus akkor sem merte vállalni az átkelést, és most sem akarja a hajót és bajtársait a természeti elemek szeszélyére rábízni. Somnus még azt is felajánlja, hogy átveszi a terhes feladatot és Palinurus helyett ő irányítja a hajókat. Palinurus erre az évrre ki sem tér válaszában, csupán a tenger látszólagos nyugalmában kételkedik,

Vergilius: *Aeneis* IV. 173–197

*Extemplo Libyae magnas it Fama per urbes,
Fama, malum qua non aliud uelocius ullum:
mobilitate uiget uisque acquirit eundo,
parua metu primo, mox sese attollit in auras
ingrediturque solo et caput inter nubila condit.
illam Terra parens ira irritata deorum
extremam, ut perhibent, Coeo Enceladoque sororem
progenuit pedibus celerem et pernibus alis,
monstrum horrendum, ingens, cui quot sunt corpore plumae,
tot uigiles oculi subter (mirabile dictu),
tot linguae, totidem ora sonant, tot subrigit auris.
nocte uolat caeli medio terraeque per umbram
stridens, nec dulci declinat lumina somno;
luce sedet custos aut summi culmine tecti
turribus aut altis, et magnas territat urbes,
tam ficti prauisque tenax quam nuntia ueri.
haec tum multiplici populos sermone replebat
gaudens, et pariter facta atque infecta canebat:
uenisse Aenean Troiano sanguine cretum,
cui se pulchra uiro dignetur iungere Dido;
nunc hiemem inter se luxu, quam longa, fouere
regnum immemores turpique cupidine captos.
haec passim dea foeda uirum diffundit in ora.
protinus ad regem cursus detorquet Iarban
incenditque animum dictis atque aggerat iras.*

*Több sem kell Libyában a Hírnek! elindul azonnal,
járja a Hír, ez a legsebesebb szárny-átok a várost:
mert hisz az élteti épp, hogy fut, lábában a lelke,
s bár – míg fél – kicsi kezdetben, csak várj, nekilendül,
úgy, hogy jóllehet itt lenn jár; felhőkben az arca.
Állítólag a Föld-anya szülte e szárnyet, a mennyen
így állván bosszút, Coeusnak s Enceladusnak
evvel a szélgyors szárnyu, sebes rohanású hugával;
nincs szárnyebb, otrombább rém, ámulni csudásabb,
tollas a teste, s ahány tollat hord, annyi a szája,
pergő nyelve, hegyes füle, fűrkésző szeme szintén.
Ő az, akit soha nem kábít mézével az álom,
éjszaka is suhog egyre az égi s a földi sötétben;
míg nappal paloták, tornyok tetején csücsül, onnét
örkődik és rémiszti a városokat, s a koholmány
áppen olyan buzgón dől száján, mint a valóság.
Ez kezd most kárörvendve s szanaszét a fülekbe
súgni ezer pletykát, tényt s ál-hirt összekeverve,
hogy bizonyos hős Aeneas jött, vagy ki, aféle
trójai, kit gyönyörű Didónk nem vet meg ugyancsak;
nincsen is ám jó népükkel gondjuk, mulatoznak,
dózsólnek csak egész télen, duskálva a kéjben! -
Így súg-búg ez az ocsmány istennő a tömegnek.
Majd fejedelmi Iarbashoz veszi hirtelen útját,
hogy felszítsa szivét, lelkét lobbantsa haragra.*

Lakatos István fordítása

Vergilius: Aeneis V. 833–871

*princeps ante omnis densum Palinurus agebat
agmen; ad hunc alii cursum contendere iussi.
iamque fere mediam caeli Nox umida metam
contigerat, placida laxabant membra quiete
sub remis fusi per dura sedilia nautae,
cum leuis aetheriis delapsus Somnus ab astris
aëra dimouit tenebrosus et dispulit umbras,
te, Palinure, petens, tibi somnia tristia portans
insonti; puppique deus consedit in alta
Phorbanti similis funditque has ore loquelas:
,Iaside Palinure, ferunt ipsa aequora classem,
aequatae spirant aerae, datur hora quieti.
pone caput fessosque oculos furare labori.
ipse ego paulisper pro te tua munera inibo.’
cui uix attollens Palinurus lumina fatur:
,mene salis placidi uultum fluctusque quietos
ignorare iubes? mene huic confidere monstro?
Aenean credam (quid enim?) fallacibus auris
et caeli totiens deceptus fraude sereni?’
talita dicta dabat, clauumque adfixus et haerens
nusquam amittebat oculosque sub astra tenebat.
ecce deus ramum Lethaeo rore madentem
uique soporatum Stygia super utraque quassat
tempora, cunctantique natantia lumina soluit.
uix primos inopina quies laxauerat artus,
et super incumbens cum puppis parte reuulsa
cumque gubernaculo liquidas proiecit in undas
praecipitem ac socios nequiquam saepe uocantem;
ipse uolans tenuis se sustulit ales ad auras.
currit iter tutum non setius aequore classis
promissisque patris Neptuni interrita fertur.
iamque adeo scopulos Sirenum aduecta subibat,
difficilis quondam multorumque ossibus albos
(tum rauca adsiduo longe saxa sonabant),
cum pater amisso fluitantem errare magistro
sensit, et ipse ratem nocturnis rexit in undis
multa gemens casuque animum concussus amici:
,o nimium caelo et pelago confise sereno,
nudus in ignota, Palinure, iacebis harena.’*

tapasztalataira alapozza válaszát. Az elutasító választ hallva Somnus-Phorbas megráz egy, a Lethe vizétől nedves, álomhozó ágat a kormányos feje fölött. Az így meghintett Palinurus ezután már nem tud dacolni az isteni akarattal és a vízbe zuhan. Társaihoz hiába kiált segítségért, a mély álomból nem ébrednek fel. A nyugodt tengeren a neptunusi jóslat értelmében akadálytalanul siklanak a hajók tovább, már a szirének – eddigre már megüresedett – szigetét is maguk mögött hagyják, amikor Aeneasnak feltűnik a kormányos hiánya. Aeneas a kormányos eltűnésének magyarázatát éppen abban látja, amit Palinurus is érvként hozott fel Somnusszal szemben, s ez adhat az epizódnak egyfajta ironikus olvasatot: Palinurus vesztét épp óvatossága, túlzott körültekintése okozta, míg Aeneas szerint nem volt eléggé körültekintő. A trójai hős úgy gondolja, hogy bajtársa vesztét a tengerbe és a nyugodt időjárásba vetett túlzott bizalma okozta.⁴

*’o nimium caelo et pelago confise sereno,
nudus in ignota, Palinure, iacebis harena.’*

*Óh te, ki menny s tenger derűjében olyannyira bíztál,
most idegen fövényen pőrén pusztulsz, Palinurus!*

Aeneis V. 870–871

Aeneasban fel sem merülnek lehetőségként a néhány sorral korábban elhangzott szavak. Valamiért nem gondolja, hogy Palinurus kellő szakértelemmel bírt volna ahhoz, hogy ne bizzon a csalfa időben – félreinterpretilja a látotakat.⁵ A kormányos végső kintartása mint egyéni tett így válik értelmetlenné, viszont halála Neptunus jóslata miatt mégis jelentőségeltjes lesz.⁶ Áldozata biztosítja a békés tengeri utat Itáliába.⁷ Az elbeszélésből megtudjuk ugyanis, hogy Neptunus Venus könyörgésére megígérte, hogy egyetlen ember életéért cserébe a trójaiak biztonságosan el fogják érni Itália partjait:

*unus erit tantum amissum quem gurgite quaeres;
unum pro multis dabitur caput.*

*Egy lesz csak, kit majd keres[el], ám a habokban az elvész,
egy fog a többiekért pusztulni.*

Aeneis V. 814–815

Az csak Palinurus vízbeesése után derül ki, hogy ő lenne az a bizonyos egy. Ezen olvasat felől nézve vonakodása az alvástól és kintartása kötelessége teljesítése mellett éppen a neptunusi rituális cserét veszélyezteteti. Szakértelmével akarja a biztonságot elérni, de azt már eleve szavatolja a tengerek ura, ha ő meghal. A jóslat beteljesülésének és a nyugodt tengeri útnak vízbezuhanása lesz a záloga, amit viszont ő akadályozna meg. Somnus oldja fel ezt a belső konfliktust: tevékenysége révén az isteni világ rendje helyreáll, a kimondott égi ígélet nem sérül. Famához hasonlóan mozdítja előre – ha nem is feltétlenül tudatosan – a trójaiak *fatum*ának beteljesedését.

Palinurus halálának részleteiről Aeneas a hatodik ének *katabasis*ában tud meg többet: az Alvilágban mások mellett Palinurusszal is találkozik (VI. 337–383). Aeneas az Alvilágban szembesül az isteni jóslatok és emberi sorsok kiszámíthatatlanságával,⁸ mivel Palinurust megszólítva kifejti, hogy Apollo jóslata megcsalta őt: az isten megígérte, hogy a kormányos eljuthat majd Itáliába. Válaszában Palinurus megerősíti a jóslat helyességét. Aeneas kérdésére elmondja, hogy a kormány véletlenül tört le, és az rántotta magával őt; majd három napon át sodródott a tengeren, míg végül partra tudott evickélni. Ám abban a pillanatban, hogy jobban megkapaszkodott volna a parti sziklákban, az egyik helyi nép harcosai megölték. Így teljesedett be a jóslat: a kormányos végül elérte az itáliai partokat, viszont sorsának további alakulásáról nem jövendölt semmit az isten. Halála után testét temetetlenül a parton hagyták, ezért kéri, hogy a trójai hős temettesse el, vagy juttassa át

lelkét a Styx túlszéljára. Kérését az isteni rendre hivatkozva Sibylla utasítja el, de megígéri, hogy égi jelek hatására a környező népek sírt fognak emelni neki, és róla nevezik majd el a partszakaszt.⁹ Az ötödik és a hatodik énekben olvasható két, döntő pontokon eltérő történetet egy sosem létezett „eredeti” variációjaként lehet értelmezni, melyek kapcsán az eposz szövege felfüggeszti a hierarchikus besorolást. Mindkét variáns egyenrangú, vagyis a szöveg az elbeszélhetőség problematikus voltára hívhatja fel a figyelmet¹⁰ (a korábbi értelmezések jellemzően az eposz befejezetlenségében látták a „következetlenségnek” tartott jelenség okát). Az elbeszélhetőség mellett a megismerés problematikus volta artikulálódik a két Palinurus-történetben, melyre a megismerés szimbólumainak, a sziréneknek a hiánya is utalhat: Odysseusszal ellentétben Aeneas már nem hallhatja meg éneküket, s a Palinurusszal történeteket is teljesen félreérti.¹¹

A Palinurus-jelenet és az ötödik ének szerkezete

Az ötödik ének nyitánya és lezárása (a tengeri út már tárgyalt motívumán túl) kifejezetten Palinurushoz is kötődik: a kormányos személye hozzájárul az ének keretes szerkezetének kialakításához.¹² Az ének kezdetén Aeneasszal együtt áll a hajón, ám egységük megbomlik az ének végére.¹³ Ebből a keretes szerkesztésből kiindulva az ének motívumkészletén belül a Palinurus sorsát megelőlegező momentumokat emelem ki, mivel a szöveg megteremtí a saját intratextuális utalásrendszerét ebben az énekben is.¹⁴

Aeneas apjának tiszteletére játékokat rendez Szicíliában Karthágó elhagyását követően, mivel az éneket nyitó vihar miatt itt kötnek ki a trójaiak. Anchises halálának évfordulója ideális alkalmat biztosít a játékok megrendezéséhez. Futás, kocsiverseny és íjászat mellett a hajók versenyére is sor kerül.¹⁵ A verseny folyamán az egyik hajó vezére, Gyas lehajítja hajójáról kormányosát, Menoetest, mivel az ellenfél hajója megelőzte őket az egyik fordulóban. Vergilius Palinurus vízbeesésének előképét nyújthatja az eset elbeszélésével. A narrátor mindkettejük vízbeesését hasonló szóképekkel beszéli el: mindketten a hajó tatjáról zuhannak le (Palinurus annak egy részét is magával rántja), fejjel előre.

*tum vero exarsit iuveni dolor ossibus ingens
nec lacrimis caruere genae, segnemque Menoeten
oblitus decorisque sui sociumque salutis
in mare praecipitem puppi deturbat ab alta...*

*Kín iszonyú tüze ömlik el erre, de csontig, az ifjún,
arca patakzik a könnytől, és se javát a fiúknak,
sem méltóságát nem nézve, a mafla Menoetest,
fejvel előre a vízbe taszítja a tat tetejéről...*

Aeneis V. 172–175

*vix primos inopina quies laxaverat artus,
et super incumbens cum puppis parte revulsa
cumque gubernaculo liquidas proiecit in undas
praecipitem ac socios nequiquam saepe vocantem...*

*Nem-várt álma alig hullt rá s lazította meg izmát,
hogy fara egy darabon bárkájának beszakadván,
rúdjaival lesodorta hanyatt a habos-sűrű mélybe,
bár kiabált szakadatlan a hívek után, de hiába...*

Aeneis V. 857–860

*Sűrű rajuk Palinurus kormányozza az élen,
adva parancsba, magát mind hozzá tartsa a többi.
S már közepét súrolta a mennynek a harmatos Éjjel
s oldozgatta a fáradtság gyengéden a durva
padra borult utazók evezéstől zsiszbatag izmát:
hogy lesuhanva a súlytalan Álom a csillagos égből
és megbontva a légi homályt, árnyát is elűzvé,
rád szállt és szomorú szendert szemeidbe neked szórt,
ártatlan Palinurus! A gálya magas tetejére
ült s e szavakra fakadt, Phorbas képében, az isten:
„Iasides Palinurus, a víz maga hajtja hajódat;
egyformán fúj a szél; jó lenne pihened egy órát.
Hajtsd le fejed, leragadt pillád ne keresse a munkát.
Én leszek az, ki kicsinyt végzem tiszted helyetted.”
Néki alig pislogva eként rebegett Palinurus:
„Azt akarod, hogy rászedjen sima arca az árnak?
S már ne gyanítsam a víz csendes habjában a szörnyet?
Hogyne! vagy Aeneast tán bízzam a csalfa szelekre,
én, kit olyan sokszor becsapott a vidám-derűs égbolt?”
Ily szavakat szólt és szoritotta szilárdan a kormányt
s el nem hagyta s a csillagokat bámulta merően.
Csakhogy az isten egy ággal, mely még nedves a Lethe
habjaitól, a halántékán meghinti, s e bűvös
styxi varázs a konok’ révült szemeit leragasztja.
Nem-várt álma alig hullt rá s lazította meg izmát,
hogy fara egy darabon bárkájának beszakadván,
rúdjaival lesodorta hanyatt a habos-sűrű mélybe,
bár kiabált szakadatlan a hívek után, de hiába;
az meg amott lebben le a lány levegőre s eloszlik.
Ám a hajóraj a tengeri ösvényen megy előre,
bátran, bizton, ahogy Neptunus atyánk is ígérte.
S már a szirének szirtjeinél szállottak, e hajdan
szörnyű helyen, mely szürkélt még a sok emberi csonttól
(zengtek a sós habok, és szóltak sziklái szünetlen),
hogy kormányosa vesztét és hánykódni a gályát
észrehevén, a ködülte vizen maga kezdte vezetni
bárkáját az atya, s szíve így zokogott hive hulltán:
„Ó, te, ki menny s tenger derűjében olyannyira bíztál,
Most idegen fővényen pórén pusztulsz, Palinurus!”*

Lakatos István fordítása

2. kép. Hypnos és Thanatos elviszi Sarpédón testét a trójai harcmezőről, miközben Hermés mint *psychopompos* áll mögöttük. Euphronios vörösalakos borvegyítő edénye (kalyx-kratér). Kr. e. 515 körül, Athén. Museo Nazionale Cerite, Cerveteri

(forrás: commons.wikimedia.org)

A kormányrúd (*gubernaculum*), valamint a vezetést, vezérséget jelentő szavak is mindkét esetben megjelennek: az elbeszélő ezzel is hangsúlyozhatja a kormányos pótolhatatlanságát.¹⁶ A kormányos nélküli hajón a vezetés kérdése kerül előtérbe. Menoetes után Gyas, Palinurus után pedig Aeneas veszi át az irányítást. Gyas eleve meg akarta szerezni ezt a pozíciót, mert szerinte Menoetes nem kormányozta kellő szakértelemmel hajóját; Aeneas viszont a tragédia után veszi magára ezt a feladatot,¹⁷ bár a kormányos inkompetenciáját ő is kiemeli, ahogy fentebb láttuk. Egy további párhuzamos és messzemenően tudatos szövénytámasztási egyezés is megfigyelhető a két jelenet korábbi szakaszában, mely Vergilius kortársai számára többletjelentéssel bírhatott. Mind Gyas, mind Palinurus *princeps*ként áll a hajó élén. Vezető státuszuk csak időleges, nem állandó, vagyis ez a szerep nem magától értetődő.¹⁸

*iamque propinquabant scopulo metamque tenebant,
cum princeps medioque Gyas in gurgite victor
rectorem navis compellat voce Menoeten:*

*És már-már éppen fordultak a szirt közelében,
hogy legelől elkezdi Gyas, noha győzi le mindet,
szidni a kormányost, a habok közepette, Menoetest:*

Aeneis V. 159–161

*princeps ante omnis densum Palinurus agebat
agmen; ad hunc alii cursum contendere iussi.*

*Sűrű rajuk Palinurus kormányozza az élen,
adva parancsba, magát mind hozzá tartsa a többi.*

Aeneis V. 833–834

Fama és Somnus

Vergilius, mint láttuk, az eposz ötödik énekén belül a szövegen belüli előre- és visszautalások rendszerével készíti elő Palinurus bukását. A kormányoshoz hasonlóan Somnus alakját is többszörösen megelőlegezi a szöveg,¹⁹ s ebben, amint azt a következőkben igyekszem bemutatni, a IV. énekben megjelenő Famának is fontos szerep jut. A két perszonifikált istenalak kapcsolatának vizsgálatakor mind a hasonlóságok, mind a különbségek fontosnak bizonyulhatnak.

Fama és Somnus egyaránt a repüléssel és a levegővel áll kapcsolatban: mindketten szárnyas istenalakok. Fama a *szárnyasság* par excellence istenségeként jelenik meg: egész testét tollak borítják. Mivel ez a *szörnyű* test számtalan tollból, azokon ugyanannyi szemből, valamint megegyező számú nyelvből és fülből áll, a groteszk és a monstrosizálás képviselőjeként jelenik meg a szö-

vegben, aki a *fenséges* fogalmához is köthető.²⁰ Fantasztikus alakja mintha nem akarna engedelmessé válni a kép, a látvány elbeszélhetőségének: Fama leírása oly mértékben túlbuzjándzik a *hyperbolé* alakzatában,²¹ hogy az ábrázolás, de még az imagináció lehetősége is megkérdőjeleződik, amire maga a szöveg is reflektál (*mirabile dictu*, IV. 182).²² Somnus szintén szárnyas istenség, akinek alakja egy már rögzült ikonográfiai háttérre támaszkodik. Fama kapcsán az ábrázolhatatlanságra többen is felhívták a figyelmet,²³ viszont Somnust jellemzően egy, a homérosi epikus elvárásokba illeszkedő perszonifikált allegóriának tekintik az értelmezők.²⁴ Somnus is az égből ereszkedik alá a trójaiak hajójára, hasonlóan az égből leszálló Famához, majd Palinurus vízbezuhanása után ismét felszáll a levegőbe. Somnushoz hasonlóan Fama és Mercurius is végez vertikális mozgást; viszont az utóbbinak lételeme a horizontális mozgás is, ami nem figyelhető meg Somnushoz. Fama keresztülrepül (szó szerint: megy) az észak-afrikai városokon:

*Exemplo Libyae magnas it Fama per urbes,
Fama, malum qua non aliud velocius ullum:*

*Több sem kell Libyában a Hírnek! elindul azonnal,
járja a Hír, ez a legsebesebb szárny-átok a város[oka]t...*

Aeneis IV. 173–174

Az istenségek mozgását, feltűnését és leereszkedését hasonló szerkezettel beszéli el a vergiliusi narrátor. Fama felszáll, míg Somnus először leereszkedik, majd felszáll a hajóról.

*parva metu primo, mox sese attollit in auras
ingrediturque solo et caput inter nubila condit.*

s bár – míg fél – kicsi kezdetben, csak várj, [felemelkedik a levegőbe], úgy, hogy jóllehet itt lenn jár, felhőkben az arca.
Aeneis IV. 176–177

cum levis aetheriis delapsus Somnus ab astris [...] ipse volans tenuis se sustulit ales ad auras.

hogyan lesuhanva a súlytalan Álom a csillagos égből [...] az meg amott [felemelkedik a levegőbe] s eloszlik.
Aeneis V. 838, 861

Fama és Somnus egyaránt egy-egy magas, kiemelkedő pontra száll le: Fama a házak tetejére vagy a tornyokra, míg Somnus a hajó megmagasított tatjára. Ez a pozíció biztosítja számukra, hogy beláthassák a helyszínt.

luce sedet custos aut summi culmine tecti turribus aut altis, et magnas territat urbes

míg nappal paloták, tornyok tetején csücsül, onnét őrködik és rémiszti a városokat
Aeneis IV. 186–187

puppique deus consedit in alta Phorbanti similis funditque has ore loquelas

A gálya magas tetejére ült s e szavakra fakadt Phorbas képében az isten
Aeneis V. 841–842

Fama jellemzéséből megtudjuk, hogy csak a nappalokat tölti a magasban gubbasztva, éjszaka viszont a levegőt szeli: az istenség mindkét napszakban aktív. Ezzel szemben Somnus csak éjszaka jön el. Fama és Somnus egyaránt „szelik” a levegőt:

nocte volat caeli medio terraeque per umbram

éjszaka is suhog [az ég és a föld között az árnyakon keresztül]
Aeneis IV. 184

aura dimovit tenebrosum et dispulit umbras

[hasítja a homályos levegőt és elűzi az árnyakat]
Aeneis V. 839

Ezen felsorolt jellemzők természetesen akár Mercuriusra, akár bármely szárnyas istenségre is részben igazak lehetnének; Hardie éppen Mercuriust és Famát hasonlítja össze utóbbiról írt monográfiájában.²⁵ A kutatók kevésbé figyeltek fel eddig Fama és Somnus összehasonlításának lehetőségére; véleményem szerint azonban a két istenség kapcsolatát maga a szöveg is megerősíti. Fama éjszakai tevékenységének leírásában ugyanis a narrátor (a) *somnum* is megemlíti, amelyet ebben a szöveggörnyezetben nem perszónifikált allegóriaként, hanem inkább

köznévként értelmezhetünk – ezért is találjuk a modern szövegkiadásokban kisbetűvel írva. Az allegóriák esetében ugyanakkor a köznév és a tulajdonnév között az átjárás különösen a kis- és nagybetűket el nem különítő antik írásmód esetében kifejezetten szabadnak tűnik,²⁶ s ezt Vergilius is kihasználhatta. Mivel a fogalom kisbetűs írása a szövegkiadó döntésén alapul, ez már önmagában egy értelmezés, mely adott esetben az interpretációnkat is korlátozhatja, más irányba térítheti. A szövegkiadói hagyományt nem megkérdőjelezve annyit mindenképp kijelenthetünk, hogy egy fogalom esetében a mindenkori befogadó a megszemélyesített allegóriára is gondolhat. Az elbeszélésből megtudjuk, hogy Fama ellenáll *somnus*nak, így adott esetben nyilván *Somnus*nak is. Az álomnak/Álomnak nincs hatalma Fama felett, Palinurus viszont csak próbál ellenállni, végül azonban az isten kerekedik felül, és az addig ellenálló Palinurust elaltatja.

stridens, nec dulci declinat lumina somno

Ő az, akit soha nem kábít mézével az álom
Aeneis IV. 185

cui vix attollens Palinurus lumina fatur

Néki alig pislogva eként rebegett Palinurus
Aeneis V. 847

A feminin vonásokat leszámítva *Somnus*nak is – Famához hasonlóan – van egy nem elhanyagolható khtonikus aspektusa:

ecce deus ramum Lethaeo rore madentem vique soporatum Stygia super utraque quassat tempora, cunctantique natantia lumina solvit.

Csakhogy az isten egy ággal, mely még nedves a Lethe habjaitól, a halántékán meghinti, s e bővös styxi varázs a konok' révült szeméit leragasztja.
Aeneis V. 854–856

illam Terra parens ira inritata deorum extremam, ut perhibent, Coeo Enceladoque sororem progeniit pedibus celerem et pernicibus alis

Állítólag a Föld-anyja szülte e szörnyet, a mennyen így állván bosszút Coeusnak s Enceladusnak evvel a szélgyors szárnyu, sebes rohanásu hugával
Aeneis IV. 178–180

Fama vergiliusi genealógiájából kiderül, hogy a szörnyű istenséget a Föld nemzette. *Somnus* leszármazása az epikus hagyományokon alapul, melyre Vergilius szövege konkrétan nem reflektál, lakhelye sem köthető közvetlenül az Alvilághoz, szemben Ovidius leírásával (*Met.* XI. 592–615), viszont „rokonával”, *Sopor*ral, a „mély Álommal” maga Aeneas találkozik *katabasis*a során. A narrátor *Somnus* leereszkedésének elbeszélésekor a ritkán használt *tenebrosus* szóval idézheti fel az alvilági hangulatot.²⁷ A földhöz, illetve az Alvilághoz kötő-

désen túl a történetekből egyértelműen kiderül, hogy Fama és Somnus tevékenysége mindkét esetben halálhoz vezet: Dido jó híre elvesztése és Aeneas távozása után az öngyilkosságba menekül, és Palinurus is életével fizet találkozásáért az istennel. Az alvilági hasonlóság mellett elmondható, hogy az álom és a szöbeszéd közege és „tevékenysége” függ a mindenkori emberi tényezőtől. Ez egy kiegyenlített viszony, melyet a halandó fél nem képes befolyásolni: Dido és Palinurus is megpróbálja kiegyenlíteni ezt a kapcsolatot, megzabolázza az istenit. A királynő megpróbálja befolyásolni a szöbeszédet, a barlangban eltöltött éjszaka sajátos értelmezését próbálja elterjeszteni: kapcsolatát a trójai hőssel házasságként szeretné elfogadtatni a közvéleménnyel.²⁸ Palinurus is megpróbál ellenállni Somnus csábításának, de ő sem dacolhat az istennel.

Fama és Somnus fizikai és fiziognómiai tulajdonságainak összehasonlítását követően az istenségek narratívában betöltött szerepére kérdezek rá. Annak ellenére, hogy Fama a iuppiteri renddel ellentétes attitűdöt képvisel, mégis a *fatum* szempontjából affirmatív szerepet tölt be: Iuppitert – Iarbason keresztül – ő figyelmezteti, hogy a trójai hős és a karthágói királynő szerelmi viszonya lassíthatja, adott esetben meg is akaszthatja a *fatum* beteljesedését.²⁹ Somnus is hasonló funkciót lát el az események összességének tágabb perspektívájából szemlélve: a sikeres tengeri út, és ebből következően az új haza megtalálása Itáliában Palinurus áldozatától függ. Somnus kegyetlen és a szűkebb narratív környezetben szemlélve önkényes tette a *fatum* oldaláról szükséges volt, ahogy azt röviden már említettem Palinurus jellemzése kapcsán. Alakja allegorikus státuszából kifolyólag illékony, akárcsak Famáé. Értelmezhetjük úgy is, hogy Somnus az istenek követeként ténylegesen cselekszik és „behajtja a neki járó áldozatot”, de alakja akár mindvégig költői alakzatként is interpretálható.³⁰ Legyen akár „valós” istenség, akár költői alakzat, az mindkét esetben igaz, hogy tevékenysége a *fatum* beteljesülése szempontjából nélkülözhetetlen.

Somnus illuzórikus voltára saját rejtőzködése is felhívhatja a figyelmet: Palinurushoz Phorbas alakjában beszél. Nem sokkal a Somnus-jelenet előtt is feltűnik egy önmagát álcázó istenség: Somnushoz hasonlóan az alakváltás Irisről is elmondható. Az istennő szintén az ötödik énekben jut szerephez, amikor Beroe alakját magára öltve megpróbálja meggyőzni a trójai asszonyokat, hogy gyűjtsák fel a hajókat. Az éber asszonyok nem lesznek a megtévesztés áldozatai, az istennő lelepleződik, ami Somnusról nem mondható, esetében Palinurus ébrenléte kérdéses. A trójai asszonyok közül Pyrgo leplezi le az istennőt, annak isteni vonásaira hívja fel a trójai nők figyelmét (V. 647–649). Iris küldetése mégsem lesz teljesen sikertelen, hiszen a nők a leleplezés ellenére is felgyűjtanak néhány hajót.³¹ Irisszel szemben Somnus, úgy tűnik, minden isteni ismertetőjegyét el tudta rejteni. Az álom a valóságtól egy elkülönült teret hoz létre, melyben az ember még kiszolgáltatottabb az isteneknek és cseleiknek.

Fama a narratív határsértés allegóriájaként „az elbeszélő és az elbeszélés között elfoglalt átmeneti, instabil, köztes pozíciójából fakadóan egy olyan narrátor/narratívát képvisel, amely nemcsak egyszerre többféle elbeszélői nézőpont megtestesítésére, hanem egy-egy esemény egyszerre több verziójának előadására is alkalmas.”³² Famához hasonlóan talán Somnus is az epikus megalkotottság kicsinyítő tükröként interpretálha-

tó, mivel az álom a szöveg számára megfelelő közeget biztosít ehhez a narratív eljáráshoz. Az álomra szintén az instabilitás, a közvetített státusz jellemző – noha hozzá kell tenni, hogy minden elbeszélés *per definitionem* közvetített. Az álomelbeszélés (*Traumerzählung*) az álom megalkotásának egy módja, mivel az álom – ebben a kontextusban – szükségszerűen maga a szöveg. Csak attól fogva létezhet, hogy elkezd a narrátor elbeszélni, és csak az elbeszélés végéig tarthat, léte a narrációtól függ. Az álom értelmezése, rejtettebb mondanivalójának megfejtése a szövegek értelmezésével mutat sok tekintetben egyezést.³³ Ahogy fentebb láttuk Fama jellemzése kapcsán, az álmot explicit módon említi a narrátor (IV. 185, lásd fent): megjelenése adta az egyik lehetőséget az istenségek kapcsolatának árnyalásához. Bár Fama nem jelenik meg ugyanígy Somnus és Palinurus elbeszélésekor, az istenség közvetett módon mégis megidéződik, ha nem is olyan magától értetődő módon. Ezt a gyanút vagy még inkább sejtést az a tény is megerősítheti, amelyet a narrátortól tudunk meg Famáról: az istenség – amellet, hogy alakja szinte leírhatatlan és elképzelhetetlen – az igaz és hamis dolgokat egyaránt elbeszéli, megénekli:

*tam ficti praviq̄ue tenax quam nuntia veri.
haec tum multiplici populos sermone replebat
gaudens, et pariter facta atque infecta canebat*

*s a koholmány
éppen olyan buzgón dől száján, mint a valóság.
Ez kezd most kárörvendve s szanaszét a fülekbe
sügni ezer pletykát, tényt s álhírt összekeverve...*
Aeneis IV. 188–190

A reális–irreális, valós–valótlan dichotómiája felfüggesztésre kerül a Famára jellemző beszédmódban. Somnus Phorbas alakjában is egy beszéddel próbálja rávenni Palinurust, hogy térjen nyugovóra. Szavait az elbeszélő egyenes idézetben tolmácsolja:

*Iaside Palinure, ferunt ipsa aequora classem,
aequatae spirant aerae, datur hora quieti.
pone caput fessosque oculos furare labori.*

*Iasides Palinurus, a víz maga hajtja hajódat;
egyformán fuj a szél; jó lenne pihened egy órát.
Hajtsd le fejed, leragadt pillád ne keresse a munkát.*
Aeneis V. 843–845

Érvelésének középpontjában a békés idő és a nyugodt tenger áll. Még a kormányos teendőit is átvállalná, ha Palinurus végre lepihenne: *ipse ego paulisper pro te tua munera inibo* („Én leszek az, ki kicsinyt végzem tiszted tehelytetted”, V. 846). Olyan Famára jellemző félígazságokkal érvel, melyek akár igazak is lehetnek, sőt Palinurus vízbeesése után, és éppen amiatt igazak is válnak. A kimondás pillanatában azonban a kijelentésnek még nincs sem igaz, sem hamis státusza: Palinurusnak tulajdonképpen tényleg nem kellene egy vihartól tartania, mivel Neptunus biztosítja a háborítatlan utat, de csak a kormányos áldozatáért cserébe.

*currit iter tutum non setius aequore classis
promissisque patris Neptuni interrita fertur.*

*Ám a hajóraj a tengeri ösvényen megy előre,
bátran, bizton, ahogy Neptunus atyánk is ígérte.*

Aeneis V. 862–863

Somnus szavai visszatekintve válnak igazgá, aminek előfeltétele, hogy Palinurus mégiscsak kételkedjen bennük: emiatt lökheti az isten a vízbe, és csak így kaphatja meg Neptunus az áldozatot. Somnus Fama-szerű időjárásjelentése tehát önmagában sem nem cáfolható, sem nem cáfolhatatlan, minden Palinuruson múlik, az ő döntésétől függ a kijelentés igazságtartalma. A látszólagos igazságot – mely kételkedése miatt tényleges igazsággá válik – nem fogadja el.

*'mene salis placidi vultum fluctusque quietos
ignorare iubes? mene huic confidere monstro?
Aenean credam (quid enim?) fallacibus auris
et caeli totiens deceptus fraude sereni?'*

*Azt akarod, hogy rászedjen sima arca az árnak?
S már ne gyanítsam a víz csendes habjában a szörnyet?
Hogyne! vagy Aeneast tán bízzam a csalfa szelekre,
én, kit olyan sokszor becsapott a vidám-derüs égbolt?*

Aeneis V. 848–851

Palinurus nem bízik a nyugodtnak látszó időben és a békésnek tűnő tengerben, s leginkább Aeneast félti a csalfa időjárástól. A vihar hátráltathatja a trójaiakat, a tengeri utazás akadályozásával elvágna őket a vágyott itáliai céltől, ahogy azt az eposz nyitó soraiban tette.

Aeneast a tengeri vihar mellett egy metaforikus vihar, a szelelemé is hátráltatta már: egy vihar elől menekült be Didóval a barlangba, ahol egymáséi lettek, majd ebből alakult ki – Philip Hardie értelmezése szerint – Fama „vihara”.³⁴ A nyugodt ég csalárdsága rászedheti az óvatlan hajóst, ahogy Fama is a szóbeszédnek igazat adókat saját féligazságaival. Iarbast is így tudta befolyásolni, akinek sértettsége a pletykától függetlenül is heves lehetett, s azt Fama csak még inkább felerősítette. Ő és a vihar egyaránt azt a tartományt képviselik, mely nem tartozik az emberi fennhatóság alá, kontrollálhatatlan erők.³⁵ A narrátor Famát *monstrum horrendumként* (IV. 181) írja le, Palinurus pedig a vihart jellemzi *monstrumként* (V. 849). Somnus és Palinurus párbeszédének bemutatásából kiderült, hogy Palinurus tragédiáját a neptunusi jóslat és áldozat indokolja, viszont elsődlegesen a kormányos narratológiai értelemben vett kompetenciájának hiányából fakad. Nem a szakértelme volt elégtelen: Palinurus a szöveg csak a narrátor által ismert szintjeit nem ismerhette, ezért nem adhatott hitelt Somnus szavainak, melyeket maga a narrátor erősít meg Palinurus vízbeesése után (és a neptunusi jóslattal egybevetve: annak következtében). A flotta a sima vízfelszínen egyenletesen sodródik tovább Itália felé kormányos és kormánylapát nélkül is.

A korábban felvázolt összehasonlítás alapján a szárnyas isten képének, ahogy azt már röviden említettem, Mercurius alakja is minden további nélkül megfelel. Ezt a kört Allecto³⁶ – aki Calybe alakjában látogatja meg Turnust (VII. 415–419) – és Iris alakjával is ki lehetne bővíteni. Mindketten Iuno paran-

3. kép. Thanatos és Hypnos a sírba helyez egy halott harcost. Fehéralakos *lekythos* a Thanatos-festőtől. Kr. e. 435–425 körül. British Museum, London (l. sz. 1876,0328.1)

(forrás: www.britishmuseum.org/research/collection_online)

csait teljesítik. Az ötödik könyv Somnust megelőlegező motívumai akár Irisre is utalhatnak, ő is szárnyas istenség, aki le-, majd felszáll. Iuno küldi le őt a Sziciliában tartózkodó trójaiakhoz. Somnus és Iris alakját is össze lehetne szorosabban olvasni. Somnus Phorbasként beszél Palinurushoz, míg Iris Beroe képében a trójai nőkhöz. Az öt isteni alak közül mégis miért mondhatjuk, hogy Fama és Somnus szorosabban összetartozik? A válaszadáshoz a most felvázolt narratív szerepre érdemes gondolni: mind az öt istenség meghatározó a történet egésze szempontjából, de nem mindegy, hogy akadályozó vagy előmozdító tevékenységet látnak el. A *fatum* szempontjából Fama és Somnus megerősítő karakterként jelenik meg. Destruktív vonásaik ellenére – ami Allectóra mindenképp, és a iunói parancs miatt az adott esetben Irisre is igaz lehetne – előmozdítják Aeneas és a trójaiak sorsának beteljesülését, hogy új hazára találjanak Itáliában.

Somnus és Mercurius

Mercurius ugyancsak előmozdítja az események alakulását, de őt Iuppiter küldi: ő egy másik isten akarátának a közvetítője. Tevékenysége nem burkolt: az olvasónak világos, hogy az istenség a trójaiakat segíti. A *fatum* előmozdítása mint motívum Fama és Somnus esetében azonban rejtve marad; nem a két perszifikált szereplő motivációjából következik, bár Fama esetében, amikor Iarbas felé fordítja lépteit, mintha egy rövid időre valóban lenne motivációja.

Befejezésül az istenségek illékonyágára, a szövegen belüli értelmezés nehézségére térek ki ismét Mercurius és Somnus rövid összevetése kapcsán. Erre az ad lehetőséget, hogy a negyedik énekben, amikor másodszor is megjelenik az isten, akkor nem az éber, hanem az alvó Aeneashoz szól annak álmában. A szöveg – a korábbiakkal ellentétben – nem mondja ki, hogy Iuppiter küldte-e vagy sem: az istenek hírnökének eseményformáló, önálló tette, mely egyértelműen előremozdítja a trójaiak küldetését, egyedülálló az epikában.³⁷ Mercurius az istenek követeként és mint lélekvezető (*psychopompos*) határátlépéseket hajt végre a föld és ég, a felvilág és az alvilág között; viszont ebben az esetben Somnus közegében, az álomban bukkan fel.

Mercurius, akárcsak minden más álombeli szereplő is – árnyak, istenek –, szükségszerűen az álom „térénében” jelenik meg. Ebből következhet, hogy nem csak azért nehéz a perszifikációk „körvonalait” meghatározni a narratívában, mert adott esetben – ahogy fentebb láthattuk – kérdéses, hogy kis- vagy nagybetűvel írjuk a nevüket –, hanem azért is, mert felbukkanásuk Somnus közegében zajlik. Az isten jelen lehet akár minden egyes alkalommal, bár jóval rejtettebben, amire a szöveg nem is reflektál, sőt egy radikális értelmezés keretei között akár még az is elképzelhető, hogy minden egyes álomban feltűnő személyt – annak alakját magára öltve – maga Somnus jeleníti meg. Aeneas és Palinurus álma esetében³⁸ viszont – ha elfogadjuk, hogy Palinurus alszik, amikor az istennel találkozik – a szöveg talán kicsivel többet is megenged. Mindkét álmólátásról megtudjuk, hogy hajón történik, még hozzá ugyanazon a hajón, mivel Aeneas is Palinurusszal utazik. A két álom a tengeri utazás két végpontját is kijelöli. Aeneas az utolsó karthágói estén látja álmát, majd még az éjszaka során útnak indulnak Itália felé, Palinurus pedig az utazás utolsó estéjén találkozik Somnusszal – másnapról már nincs szükségük hajókra. A motivikus egyezésen túl szövegszerű hasonlóság is megfigyelhető: mindkét isten *similisként*, valakihez hasonlóként áll az álmodó elé. Mindkét álomban egy ismerős alakja jelenik meg: Aeneas már a korábbi találkozás miatt ismeri Mercurius kinézetét,³⁹ Phorbas pedig Palinurus társaként szintén ismerős a kormányosnak.

*huic se forma dei vultu redeuntis eodem
obtulit in somnis rursusque ita uisa monere est,
omnia Mercurio similis uocemque coloremque
et crinis flauos et membra decora iuuenta*

*Ekkor egy isten, oly álomalak tűnt föl neki ismét,
s fedtte megint, mint Mercurius: látszott, olyan éppen
arca színével, a hangjával, a szép szőke hajával,
ám fiatalságtól viruló testével ugyancsak.*

Aeneis IV. 556–559

*puppique deus consedit in alta
Phorbanti similis funditque has ore loquelas*

*A gálya magas tetejére
ült s e szavakra fakadt Phorbas képében az isten*

Aeneis V. 841–842

Az istenek többször is *similisként* jelennek meg az eposzban, a narrátor például Mercurius kapcsán az isten madárszerűségét hangsúlyozza (*avi similis*, V. 254). Viszont abból kiindulva, hogy Mercurius mégiscsak Somnus közegébe hatol be, ez a szövegszerű párhuzam már kevésbé tűnik véletlenszerűnek. Véleményem szerint két lehetséges olvasata adható így a szöveghelyeknek, melyek közül egyik sem lehet kizárólagos. Az egyik lehetőség, hogy Mercurius maga jelenik meg az álomban a trójai hős előtt, csak éppen nem „hús-vér” valójában, hanem – mivel az álom közegéhez kell alkalmazkodnia – önnönmaga képmásaként,⁴⁰ melyet a narrátor a részletekbe menő leírással csak megerősítene. A második lehetőség, hogy Mercurius alakját Somnus ölti magára, az álomban az Álom lehet csak cselekvő, ahogy Palinurus esetében is láthattuk. A két istenség kapcsolatát az eposz is többszörösen árnyalja: Mercurius álmokat ad vagy éppen elvesz, míg Somnus a Lethe vizétől csöpögő ágat tart.

*tum uirgam capit: hac animas ille evocat Orco
pallentis, alias sub Tartara tristia mittit,
dat somnos adimitque, et lumina morte resignat.*

*majd pálcáját veszi kézbe,
evvel az orcusi lankadt lelkeket inti magához,
vagy veti őket a Tartarus éjébe, s hol ad álmot,
hol vesz, hol holtak szemeit nyitja ki ismét.*

Aeneis IV. 242–244

Fama és Somnus karaktere és narratívában betöltött szerepe – tágabb perspektívából szemlélve – egy irányba, a *fatum* beteljesedése felé mutat. A szöveg maga is reflektál az elbeszélhetőség, elképzelhetőség, valamint a „pontos” megismerés nehézségeire, olykor eldönthetetlen állapotára mind Fama, mind Somnus esetében. Az álom istenének Mercuriusszal történő rövid összevetése pedig talán arra világíthat rá, hogy a perszifikált allegóriák a modern értelmezéseket is megnehezíthetik, az értelmezőket pedig újra és újra elbizonytalaníthatják.

Jegyzetek

A tanulmány megírásához köszönettel tartozom Kozák Dánielnek hasznos tanácsaiért, valamint Krupp Józsefnek, Tamás Ábelnek és Kárpáti Bernadettnek. A latin nyelvű idézetek a Mynors-féle kiadást követik (Oxford, 1969).

- 1 Hardie 2012, 79.
- 2 További fontos álomjeleneteket is találunk az első négy énekben. Aeneas a vadászlányként (*venatrix*) megjelenő Venustól megtudja, hogy a vihar Dido országába sodorta őket. Az istennő elbeszélésében kitér a zavaros tyrosi belpolitikára is: Dido egy álomban értesült halott férjétől, Sychaeustól, hogy gyilkosa Pygmalion volt, a királyné testvére (I. 353–356); Dido ennek az álomnak a hatására indul el követőivel Nyugat felé. Az első énekben a gyermek Ascaniusra is álmot bocsát Venus, hogy addig Cupido felölthesse alakját (I. 680–688) és elősegítse Aeneas és Dido ismerkedését. A második énekben Aeneas elmeséli Karthágóban, hogy Trója pusztulását részben az álom okozta, mivel a görögök könnyedén elfoglalhatták az „álomba és részeg mámorba temetkező” trójaiak városát (*urbem somno vinoque sepultam*, II. 265). Aeneas többször is álmot lát: a második énekben Hector (II. 268–297) szólítja fel, hogy meneküljön az égő városból, a harmadikban pedig a trójaiak védőistenei, a Penates nevezik meg Itáliát az utazás végcéljaként (III. 147–178).
- 3 Az *Aeneis*ből vett idézeteket itt és a továbbiakban Lakatos István fordításában adom meg. A szögletes zárójelben látható kiegészítések, illetve pontosítások tőlem származnak. (D. B.)
- 4 Hardie 1998, 104–114.
- 5 Putnam 1962, 210; Nicoll 1988, 459.
- 6 Palinurus vízbeesése megidézzi a homérosi epikából Elpénórt, akivel Vergilius kormányosa sok tekintetben rokonságot mutat (vö. Lossau 1980, 102–124): mindketten úgy halnak meg, hogy annak körülményeiről az epikus hős nem vagy nem pontosan értesül. Az Alvilágban vele találkozik először Odysseus: Elpénór kéri, hogy térjen vissza Aiaié szigetére és adja meg neki a végtisztességet. A homérosi modell érvényesülhet Palinurus csillagvizsgálata során is a harmadik énekben (Brown 1990, 182–186); Palinurus Odysseushoz hasonlóan megvizsgálja a csillagokat az indulás előtt. Tevékenységét az augurok rítusával is kapcsolatba lehet hozni: lásd Hannah 1993, 132.
- 7 Dinter 2005, 158. Palinurus halálának módja Dido átka kapcsán is értelmet nyerhet: Aeneas helyett hal meg, így nem Aeneasnak kell a parti fővenyen holtan hányódnia (vö. Ferenczi 2010, 48; O'Hara 1990, 22–23). Vergilius egy Ennius-allúzióval hívja fel a figyelmet Palinurus halálának jelentőségére. Az *unus erit* az archaikus eposzban Romulus megistenülésére utal, ő az égbe fog eljutni, míg Palinurusnak az örvények jutnak (*gurgites*), és Aeneas fog megistenülni (Nicoll 1988, 467).
- 8 O'Hara 1990, 17; Fratantuono–Susalla 2014, 91.
- 9 A trójai kormányos nevének átvitele az itáliai konkrét földrajzi térre az utazás végét is kijelöli egyben: Fletcher 2014, 202.
- 10 Vö. Ferenczi 2010, 52: „Az *Aeneis* saját kérdéseként fogalmazza meg az alapkérdést: vajon elbeszélhető-e egyáltalán az események?”
- 11 Ferenczi 2010, 43.
- 12 Putnam 1962, 207.
- 13 Fratantuono–Smith 2015, 125 *ad V.* 12.
- 14 Vö. Krupp 2017, 47–48 az *Aeneis* intratextuális szövegelemlekeztéről a nosztalgia kontextusában.
- 15 A versenyjátékokról az antik epikus hagyományban lásd részletesen Lovatt 2005. Szerinte az egyes eposzokban a játékok szervezője, résztvevői és nézői közti viszonyrendszer az eposz megírásának és befogadásának kicsinyítő tükröként is felfogható.
- 16 Ferenczi 2010, 48.
- 17 Nicoll 1988, 468.
- 18 A párhuzamra kommentárjukban Fratantuono és Smith (2015, 701 *ad V.* 833) is felhívják a figyelmet, hangsúlyozva, hogy kicsivel később Palinurus egyedül marad, márpedig az *Aeneis*ben az egyedüllét gyakran jelenik meg veszélyforrásként. A *princeps* szó az államférfi alakját juttathatja az olvasó eszébe, ahogy arra Nicoll (1988, 461) is utal, kifejtve, hogy Palinurus alakja párhuzamba állítható bizonyos esetekben Aeneas karakterével: az első ének egy hasonlatában (I. 148 skk.) leírt államférfi alakját, aki lecsillapítja a forrongó tömeget, ahogy Neptunus csillapította le a hullámozó tengert, mindkét hősöz hozzá lehet kapcsolni. A későbbiekben Nicoll összeveti Aeneas és Palinurus első megjelenését. Annak ellenére, hogy vezető szerepben vannak, egyikük sem képes adekvát választ adni az adott kihívásra: Aeneas a viharban (I. 92 skk.) reményvesztetten várja a véget, Palinurus is tehetetlen a tomboló elemekkel szemben (III. 192 skk.); második megjelenésükkor mindketten pozitív fényben tűnnek fel: a kétségbeesést a határozottság, a tehetlenséget a szakértelem ellenpontozza. Palinurus akkor fog eltűnni, amikor már nem lesz szükség szakértelmére, illetve kapcsolatára *Fortunával*, mivel Aeneas további sorsa a szárazföldre és a *fatum* követéséhez kapcsolódik. Alakja Remuséval mutat hasonlóságot, míg Aeneasé Romulusszal. A vezető szerep csak az egyik felé lehet, jelen esetben Aeneasé, viszont ő nem felelős Palinurus haláláért, szemben Gyasszal, aki szándékosan hajította le Menoetest a hajóról. Ferenczi (2010, 47) szerint is Aeneas helyettesíti Palinurus a Neptunusnak szánt áldozatban, a kormányos és a király között sokrétű a metaforikus viszony. Putnam (1962, 228) pedig egyenesen úgy értelmezi Palinurus alakját, hogy ő képviselné Aeneas személyiségének a tengerhez, az utazáshoz és a bolyongáshoz kapcsolódó részét.
- 19 Az ötödik énekben Vergilius a repülés esetében is kialakít egy összetett utalásrendszert: az Anchises tiszteletére rendezett halotti játékokon a már említett hajóverseny mellett az ijaszok is összemérik tudásukat (V. 485–544). A megmérettetés során Hyrtacides, Mnestheus, Eurytion és Acestes próbál egy árbocra kötözött gerlét eltalálni. A másodikként induló Mnestheus nyilával kioldja a madár kötelét, majd a már felszállt gerlét Eurytion lövi le röptében. A verseny leírása tobzódik a repülés és zuhanás képeiben, valamint a madár leírásában. Iris, majd Somnus leírásakor és tevékenysége elbeszélésekor az ének végén ismét ezeket a kifejezéseket használja a narrátor.
- 20 Hardie 2012, 92–95; Tamás 2012, 71–72.
- 21 Tamás 2012, 73.
- 22 Dyer (1989, 28–32) egyedi olvasata az ábrázolhatatlan alakot kézzelfoghatóbbá tenné: a szemek, fülek, szájak az emberekre vonatkoznak.
- 23 Lowe 2008, 424–425; Tamás 2012, 73–74.
- 24 Hardie 2012, 79; Lowe 2008, 424–425. Az *Ilias*ban Héra küldi el az istenek atyjához az Álmot (Hom. *Il.* XIV. 233). Az *Odysseia*ban több helyen is dramaturgiaiag kedvező helyzetet teremt az álom, bár ezekben a sebezhetőség és a kiszolgáltatottság is benne rejlik. Odysseus társaival Polyphémóst álomban vakítja meg (vö. Stafford 1993, 105). Vergiliusnál Somnus egy teljesen kifejtett perszonalizáció és egy pszichológiai allegória retorikai alakzata között „lebeg”, ami még inkább homályosabb és eldönthetetlené teszi „a ki lát?”, „ki beszél?” és „kivel beszél?” kérdéskörét: vajon tényleg egy isteni személy kísérti meg a kormányost, vagy kötelessége hanyagolása miatt már el-elbőbiskolva ostorozza magát és bizonygatja magának, hogy még ébren van? Ezt illetően vö. Hardie 1998, 104–114; Fratantuono 2015, 302.
- 25 Hardie (2012, 92–95) kimerítően mutatja be Fama és Mercurius hasonlóságait és különbségeit: mindketten a légből járnak, ma-

- dárszerűek és mindketten khtonikus aspektussal is bírnak, viszont amíg Mercurius a *ratio* képviselője az antik hagyományban, addig Fama a féligazságoké. Fratantuono (2015, 295–310) is Mercurius alakjának összetett elemzését adja tanulmányában, nagy hangsúlyt fektetve interpretációjában az isten genealógiájára és madárszerűségére.
- 26 Tamás 2012, 75; Lowe 2008, 418–419.
 27 Fratantuono–Smith 2015, 705 *ad* V. 839.
 28 *Aen.* IV. 170–172; vö. Hardie 2012, 84.
 29 Tamás 2012, 70.
 30 Ferenczi 2010, 50.
 31 Iris Beroe alakjában Cassandrára hivatkozik, hogy meggyőzze hallgatóságát; a trójai királylány nyújtana szavainak autoritást: Iris/Beroe elmondja, hogy álmában Cassandra megjelent előtte, csak az ő szavait tolmácsolja (vö. Fratantuono 2013, 126).
- 32 Tamás 2012, 72.
 33 Casali 2010, 120–121. Horatius (*Ars Poetica* 6–9) a nem kellően egységes irodalmi szöveget hasonlítja az álom kuszaságához, illetve az egymáshoz nem illő testrészek miatt a költemény első soraiban leírt festmény tárgyát képező *Mischwesen*hez.
 34 Hardie 2012, 82–83.
 35 Hardie 2012, 84.
 36 Lowe 2008, 425; Ferenczi 2010, 50.
 37 Ferenczi 2010, 80–81.
 38 Ferenczi (2010, 80) hangsúlyozza Aeneas álmának többszörösen problematikus státuszát.
 39 Mackay (1955, 184–185) szerint Aeneas pszichéjének projekciójaként kellene értelmezni a megjelenő Mercuriust: zaklatottsága és rossz lelkiismerete vetülne ki álmában.
 40 Austin 1982, 166 *ad* IV. 558.

Bibliográfia

- Austin, R. G. 1982. *P. Vergili Maronis Aeneidos Liber Quartus*. Oxford.
 Brown, R. D. 1990. „The Homeric Background to a Vergilian Repetition (*Aeneid* 1.744 = 3.516)”: *The American Journal of Philology* 111, 182–186.
 Casali, S. 2010. „Autoreflessività onorica nell’*Eneide* e nei successori epici di Virgilio”: E. Scioli – Ch. Walde (szerk.): *Sub imagine somni. Nighttime Phenomena in Greco-Roman Culture*. Firenze, 119–143.
 Dinter, M. 2005. „Epic and Epigram. Minor Heroes in Virgil’s *Aeneid*”: *Classical Quarterly* 55, 153–169.
 Dyer, R. R. 1989. „Vergil’s *Fama*. A New Interpretation of *Aeneid* 4.173ff.”: *Greece & Rome* 36, 28–32.
 Ferenczi A. 2010. *Vergilius harmadik évezrede*. Budapest.
 Fletcher, K. F. B. 2014. *Finding Italy. Travel, Nation and Colonization in Vergil’s Aeneid*. Michigan.
 Fratantuono, L. M. 2013. „*Roscida pennis*. Iris in the *Aeneid*”: *Bollettino di Studi Latini* 43, 123–132.
 Fratantuono, L. M. – Susalla, C. 2014. „Drowned Doublets. Virgil’s Doomed Sailors and the Archytas Ode of Horace”: *Maia*, 66, 84–96.
 Fratantuono, L. M. 2015. „*Lethaeum ad fluvium*. Mercury in the *Aeneid*”: *Pallas* 99, 295–310.
 Fratantuono, L. M. – Smith, R. A. 2015. *Virgil, Aeneid 5. Text, Translation and Commentary*. Leiden.
 Hannah, R. 1993. „The Stars of Iopas and Palinurus”: *The American Journal of Philology* 114, 123–135.
 Hardie, P. 1998. *Virgil. Greece & Rome New Surveys in the Classics* 28. Oxford.
 Hardie, P. 2012. *Rumour and Renown. Representations of Fama in Western Literature*. Cambridge.
 Krupp J. 2017. „A fájdalom visszatérése. Az *Aeneis*, a nosztalgia és a filológia”: *Ókor* 15/1, 41–51.
 Lossau, M. 1980. „Elpenor und Palinurus”: *Wiener Studien* 93, 102–124.
 Lovatt, H. 2005. *Satius and Epic Games. Sport, Politics and Poetics in the Thebaid*. Cambridge.
 Lowe, D. M. 2008. „Personification Allegory in the *Aeneid* and Ovid’s *Metamorphoses*”: *Mnemosyne* 61, 414–435.
 Mackay, L. A. 1955. „Three Levels of Meaning in *Aeneid* VI”: *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 86, 180–189.
 Nicoll, W. S. M. 1988. „The Sacrifice of Palinurus”: *Classical Quarterly* 38, 459–472.
 O’Hara, J. 1990. *Death and the Optimistic Prophecy in Vergil’s Aeneid*. Princeton.
 Putnam, M. C. J. 1962. „Unity and Design in *Aeneid* V”: *Harvard Studies in Classical Philology* 66, 205–239.
 Stafford, E. J. 1993. „Aspects of Sleep in Hellenistic Sculpture”: *Bulletin of the Institute of Classical Studies* 38, 105–120.
 Tamás Á. 2012. „*Multiplex sermo*. A Fama »összetett beszéde« Vergilius *Aeneis*ében”: *Alföld* 70–79.